

JEGYZETEK

1. Sterne: *Tristram Shandy úr élete és gondolatai*. Ford.: Határ Győző. Új Magyar Könyvkiadó, 1956. 71.
2. Sterne: i. m. 394.
3. Vö.: Kierkegaard: *Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészra*. In: uő.: Válogatott írásaiból, Gondolat kk. 1982. 75–121.
4. Sterne: i. m. 438.
5. Sterne: i. m. 437.
6. Sterne: i. m. 594–595.
7. „Nuestra mente es porosa para el olvido; yo mismo estoy falseando y perdiendo, bajo la tragica erosion de los años, los rasgos de Beatriz.” J. L. Borges: *El aleph*. In: *Narraciones*, Catedra, Madrid, 192.

SZAJBÉLY MIHÁLY

Öt centi, lego, és a pusztulás erotikája

MÉSZÖLY MIKLÓS: CSALÁDÁRADÁS ÉS HAMISREGÉNY

Matinka néni.

A bordácsi kúria legidősebb lakója, igazi neve Borgis Magdolna, az 1914-ben elhunyt idősebb Árvai Jurkó Bálint hajdani kedvese, orfeumok hősnője, aki elmúlt már hetven, amikor szertartásos őszi látogatásainak egyikén ottragadt az ősházban, ahol most ifjabb Árvai Jurkó Bálint él a feleségével, akit Zsófi mamának hívnak. Gyermekük Eszter és Dávid, Dávid felesége Ágota, fia Ambrus, szeretője Iddi, aki szintén az ősház lakója és ifjabb Árvai Jurkó Bálint fogadott lánya, de lehet, hogy vér szerinti is (sugdosák), de ez nem fontos, mert más rokonná fogadott nem vér szerinti rokonok is élnek az ősházban, mint Emil bácsi, Bondika és persze Júlia néni, Matinka mellett a másik manzárd-lakó, ifjabb Árvai Jurkó Bálint ügyvédi irodájának hajdani alkalmazottja, egykor volt szerető, aki éles pillantással kíséri a már igencsak idősödő ifjabb Árvai Jurkót, amint egy tizenöt éves kamaszlánnyal beszélget a sűrű hóesésben, majd eltűnik vele a Harangi-cukrászda ajtaja mögött. És a bogárdi rokonság, a Dús család, idősebb Dús Sámuel, akinek Sámuel nevű fia feleségül vette az Árvai Jurkó családból származó Csanak Biborkát, akinek lánya Edina/Ági, veje Laci, unokája Kálmánka, aki nyaranta a bordácsi ősházban Ambrussal együtt őrködik a kiszáradt fenyőfa tetején a Döntések Házában, és várja, hogy megérkezzen az anyja és a nagyanyja Bogádról, ahol Hermina néni trónol minden nap a konyha közepén különös fürdetőszékén...

Családáradás, beszély.

Alakulások. Arcok, például Matinka néni, megint.

„Önálló, magára hagyott, mégis nagyon élő szegmentumokba rendeződő tájkép az arca, s mint egy bonyolult mozaikrendszer, élesen és feltűnően mozdul el az egész, ha a reflex vagy szándék csak egy szögletet akar elmozdítani. Egyik arcrögöcske nyomja,

löki tovább a másikat, s minduntalan lejátsszódik a szimmetrikus aszimmetria és az aszimmetrikus szimmetria komédiája. Noha nincs semmi komikus benne, hacsak olyanformán nem, ahogy az érzéki ölelés mocanási lesznek durva árnyképpé a falon.”

Az arc, mint táj, a tájleírás, mint titkos ars poetica.

Alakulások, újrarendező mondatok, bekezdések, regény- és novellarészletek, novellák. Ismerős darabok értelmezik egymást, keverednek, keverednek újakkal. Mészöly Miklós és munkái. Mozgó rendszer, melyben élesen és feltűnően mozdul el az egész, ha a reflex vagy szándék csak egy szöveget akar elmozdítani.

Alakulások. Kötetcím már 1975-ben, akkor még nem gyanakodtunk. Gyűjteményes kötet, ez a címe. A *Szárnyas lovak* (1979), az már más. Nem retrospektív válogatás, az új írások között mégis néhány régebbi kötetekből ismerős novella. Azután jött a csupa régiből újat komponáló *Volt egyszer egy Közép-Európa* (1989), majd *Az én Pannóniám* (1991), utóbbi Mészöly bevezető soraival: „Legutóbb egy kötetben egy olyan Közép-Európát próbáltam tudatos válogatással az írásaimból kihámozni, körvonalazni, melyről változatlanul azt gondolom, hogy jószírvél nem volt még, csak lehetne talán egykor (...) Most a szűkebb hazáról, az én szűkebb hazámról lenne szó. A kötet anyagát illetően nem akarok itt nyomtatott újdonsággal szolgálni (...) a furfangosságom itt is csak annyi, amennyit a kalauzoló válogatás szempontjai újdonságként kínálnak.”

És most itt van a *Családáradás* meg a *Hamisregény*, alkalmat adva arra, hogy megkíséreljem az *alakulások* poétikájának a leírását.

*

A családáradás szót prózáirói terveivel kapcsolatban Mészöly Miklós tudomásom szerint abban az interjúban mondta ki először, amelyet a hatvanadik születésnapja táján adott Alexa Károlynak (*Jelenkor*, 1981. 1.). Arról beszélt ott, hogy több regénybe is belekezdett, közülük az egyikből oldottabb szerkezetű, teret és időt másképpen ábrázoló próza lehet talán. „Valamilyen »családáradás« lesz, az időben előre-hátra. Ahogy alakul. Mozaikos szerkezetűnek ígérkezik, mindegyik mozaik kicsit magában is megáll, miközben tovább is építi az előzményeket. Minden fejezetnek címe lesz, mint a régi jó XVII–XIX. századi regényeknek. A régi olvasói kedv... Dickensnél mondjuk... (...) Újabban – megint – nagyon fölmelegítik a szívemet ezek a régi dolgok.” Az interjúban emlegetett regények közül időközben beszélyé zsugorodva megjelent a *Bolond utazás*, és most, ugyancsak „beszély” műfaji megjelöléssel, a *Családáradás* is.

Mészöly persze már az interjú idején sem egyszerűen 19. századi nagyregényt tervezett írni, hanem annak 20. századi, elkülönöződött mását. A régi dolgokhoz visszanyúlni, mondja ugyanebben a beszélgetésben, „csak szervesen-gyökeresen másképp lehet. Például lóg a falon egy realista kép. Csupán abban különbözik minden más realista képtől, hogy az egész – mondjuk – balra öt centit ferde. Hát ez a ferdítés, ez az öt centi – ez a pokolian nehéz. (...) Valami ilyesmi lesz, ha sikerül. Ha. De jobb, ha nem beszélünk róla.”

Most, a *Családáradás* olvasása során vált világossá számomra, hogy az a bizonyos öt centi Mészöly esetében a minden oldalról való zsugorítás, az elhagyás és a maradék egymás mellé rendelése, a Matinka néni arcához hasonlatos *mozgó mozaik*.

A *Családáradás* ugyanis nem más, mint jellemrajzokra csupaszított nagyregény. Maga a családfa, ha valaki jól figyel, megrajzolható, de az elmondható, továbbmesél-

hető történet szinte teljesen hiányzik. Egy délelőtt apró történései az ősházban, körülvéve, minduntalan megszakítva és eljelentéktelenítve a jellemek és a jellemekhez kapcsolódó történetek által. És utalásszerűen a következő hónapok, évek. Sorsfordító idők, a családban és a világban egyaránt: Júlia megöli Árvai Jurkót, és jön a második világháború. Sok minden történt, sok minden dőlt el ezekben az években Magyarországon, elegendő lenne akár több nagyívű családregeény történetéhez is. Mészöly azonban, miközben vágyakozva tekint vissza a 19. századi prózára, mégis fél a történettől, mert őt végső soron mégsem a történet érdekli, hanem a történet mögöttese. A realista nagyregény két mesterét összehasonlítva így fogalmaz egyik esszéjében: „Ami a nagy példaképben, Tolsztojban megvan: a reális, objektív freskó mögötti megfoghatatlan, irracionális vibrálás – az Martin du Gard-ban valóban nincs meg.” (*Érintések*, Bp. 1980. 95.)

Mészöly úgy jut el a tolsztoji mögötteshez, a vízióhoz, hogy a nagyregényből – struktúráját megőrizve – kiirtja a történetet.

Emlékszünk mindannyian: a 19. századi családregeény nagyívű történetét aprólékosan bemutatott jellemek hordozzák. Ha új szereplő lép színre, rövidebb-hosszabb időre megáll a fő történet, s áll egészen addig, amíg az új hős múltjáról és jelleméről az olvasó birtokába nem kerül a szükséges tudnivalóknak. A nagyregény nagymestereinél ez megállás-bemutatás-újraindulás szerves mozgássá összeálló, kedves és szórakoztató játék, a belefeledkező olvasói élvezet alapja. A kismestereknél már sokszor unalmas, izadtságzagú és zavaró erőlködés; alig indul el a cselekmény, azt mindjárt megszakítja egy szereplő hosszadalmas bemutatása, s amikor túljutva rajta végre belemerülnénk a történetbe, akkor jön egy újabb szereplő... – mint mondjuk Fáy Andrásnak *A Bélteky-ház* című regényében. Mészöly bravúrja, hogy miközben „technikája” inkább emlékeztet Fáyra, mint mondjuk Balzacra, mégsem válik unalmassá és bosszantóvá. Talán azért nem, mert a történet helyét nála a történet víziója foglalja el: az állandó áramlás, maga a jelent múltta mosó, múltat jelenbe emelő történelem.

Családaráadás tehát, egy nagyregény szereplői, akik magukkal hozzák és maguk után hagyják a maga pőreségében azt, ami Mészölyt igazán érdekli: a lassú és állandó erőziót, a pusztulás erotikáját. Mert valamiféle állatiasan természetes, meleg erotika jár át Mészöly beszélyében mindent. Kálmánka keze Iddi mellére szorul, Júlia kezei becsúsznak saját szeméremajkai közé. És a felejthetetlen mozdulat, ahogyan az ifjabb Árvai Jurkó Bálint öregedő ujjai közelednek atyja ráncosra vénült egykori szeretőjének, Matinkának az ajkai felé. „Matinka élő mozdulatlansággal támasztotta fejét a piros kasmír fotelpárnára, maga is hibátlan kivágatként egy új-régi Fliegenderből. Éppen az volt az elképesztő, hogy megszólalásig halottnak tűnt, s ugyanakkor a megszólalásig élt; és ez nagyon más, mint mikor alszunk.” És az ősház éjszakai csendjében álmatlanul bolyongó ifjabb Árvai Jurkó nézte ezt a képet. „Leült az ajtó melletti kisszékre, és sokáig ott időzött. Lehunytt szemmel nézte a szobában rajzó mélytengeri halak suhanását... – idősebb Árvai Jurkó in flagranti elképzelt posthumus némafilmjét. Szinte úgy hatott rá ez az ajándék, mint egy megdicsőült, fiúi vérfertőzés. Odalépett Matinka mellé, s ujjbegyével, érintés nélkül, körberajzolta a megtöppedt száj vonalát. Úgy érezte, egyszerre a saját megcsettent mulasztásainak elbizonytalanodott múltjába zuhan vissza.”

*

A *Családaráadás* színhelye megint a Dél-Dunántúl, a Völgyesség és Szekszárd környéke. Megint Pannónia, benne a jól ismert helyszínek és szereplők: a Fördős tanya és a Hamis Tanú vendéglő, a Harangi cukrászda és a városháza... Megint Mészöly Miklós

írói tisztességtelenkedése. Az *én Pannóniám* című kötet előszavában idéz Csehov egyik leveléből, amelyben az orosz író arról tudósítja barátját, Szuvorint, hogy a felkínált jó honorárium ellenére sem hajlandó újra kiadni korábban már megjelent írásait. S Mészöly ehhez hozzászól: „Csehovval versenyben maradni, azt hiszen, tisztesség dolgában is kudarcra ítélte önhittség volna. Jobb, ha tudatosan igyekszem most, száz év után – belső ösztönzésemre hallgatva és nagyon is időszerű szempontokra ráfigyelve – a magam módján tisztességtelen lenni.”

Ha úgy tartjuk, hogy a *Családrege*nny Mészöly írói tisztességtelenkedésének újabb darabja, akkor még inkább az a *Hamisrege*nny.

*

A címet értsük úgy, ahogyan van: szó szerint. Regény, de hamis. Hamis, mert voltaképpen csak beszély, a mészölyi értelemben: olyan elbeszélés(ek)be rejtett nagyregény, amelynek ferdülését, öt centis eltérését a nagyregény megérzékítése, bizonyos elemeinek mozaikszerű egymás mellé rendelése teszi. Mindez értelmezhető úgy is, mint folyamatos, áramlásszerű küzdelem a mozgó, állandóan elmozduló stuktúráért, a szétszedhető, elemeire bontható és újra – másként – felépíthető regényért.

Mészöly Miklós, úgy tűnik, szeret legózni.

Szereti próbálgatni, hogyan hat másként és megint másként összerakva ugyanaz. Időnként hozzáír egy-egy elemet, és megint nekilát a játéknak. Szétszed és összerak, bizonyosan többször is, mint amennyit megmutat nekünk.

Lego-regény?

Ilyenről még nem hallottam, de doboz-regényről már igen. Még egyetemista voltam, amikor megjelent a Modern könyvtár sorozatban egy amerikai regény, B. S. Johnson *Szerencsétlenek* című munkája. A szerző csupán az egyes fejezeteket fűzte össze, és külön-külön, kártyaszerű formában egy dobozba tette őket. Az olvasó pedig kedve szerint, szabadon keverhette a „lapokat”, új és új történetet (struktúrát) hozhatott létre, olvashatott végig. Ha volt hozzá kedve, ha tetszett neki. Ha nem, rábízhatta magát megint a véletlenre, keverhetett újra. A szocialista könyvkiadás persze nem volt képes kötés helyett dobozt előállítani, így a magyar olvasó számára a kártyakeverés élvezete is elmaradt. Helyette be kellett érnie a sorshúzással. Az egyes fejezetekhez tartozó oldalak szélén ugyanis megkülönböztető jelzések voltak, melyek a könyv végén külön oldalon, egymás alatt megismétlődtek. Az olvasó pedig kivághatta e jeleket, kalapba szórhatta és egyenként kihúzhatta, hogy azután a jelzést a lapszéleken visszakeresve mégiscsak esetleges sorrendben olvashassa a regényt...

Autó helyett Trabant, de most nem erről van szó, hanem Mészöly Miklósról.

Mészölyről, aki történeteit nem dobozokban, kiborítható formában adja át nekünk, hanem ő maga legózik velük, és csak a szépen bekötött, de sohasem végső végeredményt mutatja meg nekünk. Megfoszt minket a játék örömétől, cserébe viszont gyönyörködhetünk abban, ahogyan a lego darabjaiból keze nyomán újra és újra szerves forma születik. Mert Mészölynél a lego-forma a legvégsőig cél: az elégia eszköze. A legintimebben szerves forma, az intellektuális líra paradoxonának megvalósulása. Ismerős, mégis átforgatott és az *alakulások* szó által keretbe zárt mondatok mindjárt a *Hamisrege*nny elején. Másfél oldal, nagy kihagyással idézhetem csupán, s így feltűnőbb talán a hős és az elbeszélő egyébként lehetőleg egymásra vetítése, a végső megszólítás önmegszólítás volta. „Hősünk kémlelőnek képzele magát, aki fakó foszlányokról

beszél, nagy esők évadján. Alakulások? Nem tudja – de talán nem is szabad, hogy tudja. Figyeli a csendet, ami útközben készülődik, anélkül, hogy elindulna... (...) Azt mondod – alakulások? Nem tudhatod. Talán egyszerűbb, mint ahogy elképzelni lehet. Gondolj te is erősen a csendre, ami útközben nem indul el, s akkor már ő gondol téged, mivel te úgysem vagy – beleivódtál. Higgyed el, hogy folyamatosan halunk meg és részletekben ébredünk fel, ugyanott. Ez egy ilyen műfaj. Halálos. Szép az elhagyott szerető, aki megmérgezi magát és fájdalmas arccal a pamlagra omlik? Szép – szemközt a Szépség mérgező monstrozitásával...”

A pusztulás erotikája, szépsége, megint.

Nádas Péter írja valahol, hogy milyen furcsa: a korhadó szekér látványa szép, a korrodáló, belét lógató autó látványa riasztó. Mészölynél a pusztulás fa-anyagú, amit leír, pusztulásában válik széppé. A megtermékenyítés a pusztulás kezdete, a jövő és a múlt közt múlttá foszló semmi a jelen, egymásra hulló, áttetsző emlékképek végtelen sora, szélfúttá falevelek mozgása, le-lenyúl értük egy méla kéz. Kronológia helyett legózható, szervesen jelenlévővé váló történelem. A 19. századi nagyregény még azt ígérte, hogy rendet tesz a történetek szövedékében, közben csak követhetővé stilizálta a szálakat; Mészöly stilizációja ezzel éppen ellentétes irányú.

A *Hamisregény* egyébként filozomunkára csábít. Újra szétszedni azt, amit Mészöly most összerakott, megkeresni az elemek eredeti helyét, megnézni, hol változtak a szavak, a mondatok, a bekezdések, visszafelé járva és leleplezés közben átélni az összerakás örömét. Hosszú tanulmány, utalások és lábjegyzetek, a textológia kérdései, szívesen gondolok rá, bár tudom: a király csak a mesében lesz meztelen. Most azonban csak ízelegetem Mészöly Miklós *alakulásait* és bevallom magamnak, hogy a *Családáradás*, az mégiscsak fáj egy kicsit. Másként, mint a pusztulás erotikája, nem jóleső fájdalommal. Attól tartok ugyanis, hogy most már végérvényesen le kell mondanom arról a tizenkilencedik századiasán friss Mészöly-nagyregényről, amire vártam és számítottam azóta, hogy 1981 januárjában, egy ködös téli napon a hatvanéves Mészöly Miklós alkotói terveiről olvastam a vizsgaidőszak délutáni csendjébe burkolózott szegedi egyetem. (*Kalligram K. 1995.; Jelenkor K. 1995.*)